

טועה בברכת המזון

ידענא - אי אמר בה שמחה אי לא אמר בה שמחה" וכו'. ובעמוד ב: "אמר רב מנשיא בר תחליפא אמר רב: לא שנו אלא שלא פתח בהטוב והמטיב, אבל פתח בהטוב והמטיב - חוזר לראש".

ובירושלמי (הלכה ד) הובאה מחלוקת בזה בין רב לשמואל, ובבבלי הובאה דעת רב כלבד שחוזר. ובענין זה הובאו ג' שיטות בראשונים הרא"ש וסיעתו, רשי"י וסיעתו, והראב"ד וסיעתו.

וכתב הרא"ש (ז, כג): "ויש מפרשים כיון שעדיין לא סיים ברכת הטוב והמטיב אי"צ לחזור לראש ברכת המזון דלא גרע ברכת הטוב והמטיב ממי שרגיל לומר תחנונים אחר תפלתו שאם טעה ולא הזכיר של ר"ח בעבודה כל זמן שלא סיים תחנונים אי"צ לחזור כל התפלה הי"נ כל זמן שלא סיים ברכת הטוב והמטיב אינו צריך לחזור לברכת הזון אלא חוזר לתחלת בונה ירושלים ולא מסתבר לי דשאני התם דג' ברכות אחרונות חשובות כברכה אחת שהרי אם טעה ולא הזכיר בשים שלום בספר חיים בעשרת ימי תשובה וכן וכתוב לחיים במודים לדברי רבינו יצחק דכתב למעלה (פ"א ס"י ט"ז) דמחזירין אותו אינו חוזר לאותה ברכה שדילג בה אלא חוזר לתחלת רצה דהנך שלש חשובות כאחת לענין דילוג וכן בהמ"ז נמי חשובות כולן כברכה אחת וצריך לחזור לראש". משמע שחוזר לתחילת ברכת הזון. והי"נ בכל טעות שחוזרים היות וברהמ"ז נחשבת מקשה אחת, יחזור לראש הברכות.

"טעה ולא הזכיר של שבת" - הטועה בברכת המזון להיכן חוזר לראש הברכות או לראש אותה ברכה שטעה בה?

(א) הטועה בברהמ"ז לאן חוזר

נסתפקתי מה הדין במכרך ברכת המזון וטעה כברכה שניה או שלישית, כגון במקרה המבואר בשו"ע: "אם לא הזכיר בברכת הארץ ברית ותורה אפילו אם לא חסר אלא אחד מהם מחזירין אותו" (שו"ע קסז, ג) - לאן מחזירין אותו: לתחילת ברכת המזון או לתחילת אותה ברכה? וכן אם לא אמר ארץ חמדה טובה ורחבה (משנ"ב, סק"ו) וכן אם לא הזכיר בבונה ירושלים מלכות בית דוד (שו"ע, קפח, ד), וכן אם דילג על ברכה לאן חוזר? דאם ברכת המזון היא מקשה אחת צריך לחזור לתחילתה אך אם עשויה פרקים פרקים יכול לברך כל אחת בלי תלות בהברתה, ולפי"ז, אדם שזוכר ברכה אחת יהיה מותר לו לברכה, ולאידך גיסא, שמא כשאינו זוכר את הנוסח כולו הרי זו ברכה לבטלה.

והנה בגמ' דידן דף מט ע"א: "טעה ולא הזכיר של שבת, אומר: ברוך שנתן שבתות למנוחה לעמו ישראל באהבה לאות ולברית. ברוך מקדש השבת. אמר ליה: מאן אמרה? - רב הדר יתיב וקאמר: טעה ולא הזכיר של יום טוב אומר ברוך שנתן ימים טובים לעמו ישראל לשמחה ולזכרון, ברוך מקדש ישראל והזמנים. אמר ליה: מאן אמרה? - רב. הדר יתיב וקאמר: טעה ולא הזכיר של ראש חודש אומר ברוך שנתן ראשי חדשים לעמו ישראל לזכרון, ולא

וכדעת הרא"ש מצאנו עוד שפירשו כן (לעניין אזכרת שבת) רש"י (ד"ה והדר לרישא) שכתב: "לתחלת ברכת המזון, כדאמרינן (לעיל) גבי תפלה: עקר את רגליו - חוזר לראש, התם הוא דאיכא עקירת רגלים, אבל הכא סיום הכרכה הוא עקירת רגלים".

אולם מהטעם שדומה לעקירת רגליים משמע, שאם טעה בכרכה שניה אינו חוזר לראש כי טרם היה כאן דין עקירת רגליים, שהרי אינו מתייחס כראש לכל הכרכות כמקשה אחת. וכדעת הרא"ש כתב הריטב"א: "חוזר לראש-ואינו אומר ברוך שנתן, ופירוש לראש הכרכות כולם דהינו הזן וכו'. ועל שיטת הראב"ד (הוא היש מפרשים ברא"ש), שהטוב והמטיב יש לו דין תחנונים השיג, וכתב שאין לטוב ומטיב דין תחנונים דדבר אחר הוא, וכרכה אחרת. גם מינה משמע שסובר כרא"ש, אך לא מטעמו, ששלושת הכרכות מקשה אחת הנה.

וכן נקטו למעשה כרא"ש: תוס' ר"י החסיד, פסקי רי"ד, ראב"יה (סימן קלא), אור זרוע (סימן ר), שיבולי הלקט (רלה) וברא"ה.

וכדעת הראב"ד בהשגותיו הסובר שכל עוד לא סיים את ברכת המזון חוזר לברכת בונה ירושלים בלבד סוברים: החינוך (מצווה תל), הרשב"א, וכן רבינו יונה על הרי"ף.

הרמב"ם (ברכות ב, ב), נקט אף הוא כרא"ש אך לא נקט טעמו, האם כרש"י וריטב"א, או שמא כשיטת הרא"ש: "ואם נזכר אחר שהתחיל בכרכה רביעית פוסק וחוזר לראש שהיא ברכת הזן". וכן פסק השו"ע (קפת, ו): "אבל אם לא נזכר עד שהתחיל הטוב והמטיב, צריך לחזור לראש בהמ"ז". ובפשטות מלשון

הב"י משמע שסובר שאין מחלוקת בין רא"ש רש"י והרמב"ם שציון טעמו של הרא"ש ששלושת הכרכות חשובות כאחת ולכן צריך לחזור לראש. וכן נקטו רש"י ורמב"ם. וסיים: "מאחר והרמב"ם והרא"ש ורש"י מסכימים לדעה אחת- הכי נקמינן". ואפילו אם תאמר שלא ירד הב"י לטעמו של הדין אלא לדין עצמו, בכל אופן הוי ספק מה הטעם, וראוי להחמיר בכרכת המזון שהוא דאורייתא כדעת הרא"ש. (אמנם יתכן שאין חיוב אזכרת שבת מן התורה).

וכן נקט המג"א שכתב סק"ח: "דכולהו גי ברכות חשובות כא' (הרא"ש), ולכן בכ"מ שמטעו בהם חוזר לראש כמ"ש סימן קי"ד סס"ו, אבל אם טעה בכרכה רביעית אינו חוזר אלא להטוב והמטיב". אלא שבביאור הלכה (ד"ה לראש ברכת המזון) הביא פמ"ג, שפקפק מאוד בזה: "דנהי דלטעם הרא"ש מוכח דין זה, מ"מ לרש"י שכתב טעם אחר בענין זה ע"ש בודאי בטעה בכרית ותורה וכה"ג אינו חוזר רק לאותה ברכה שטעה בה. וכן להרמב"ם שכתב ג"כ דחוזר לראש אולי טעמו ג"כ הוא כסברת רש"י עי"ש וכן מצאתי ג"כ בנהר שלום שהשיג על המ"א בזה".

ומיכב: "היוצא מדברינו דלרש"י והרא"ה מוכח דלא ס"ל כסברת הרא"ש וגם הלא בלא"ה הראב"ד והרשב"א והרבינו יונה והרוקח פליגי אעיקר דינא דמחבר וס"ל דגם בטעה בכונה ירושלים ופתח בהטוב והמטיב אינו חוזר לראש כ"א לברכת רחם ואף שבזה קשה לסמוך עליהם מאחר שרוב הראשונים פסקו דחוזר לראש בהמ"ז כדעת המחבר כמו שכתבתי למעלה מ"מ היינו דוקא בשכבר סיים ברכות של תורה ופתח בהטוב והמטיב

ומטעם דחשיב כעקירת רגלים בתפלה דחוזר לראש התפלה וכמו שכתב רש"י והרא"ה אבל לא בעומד באמצע בהמ"ז ונזכר שמעה דיחזור לראש ומטעם דג' ברכות חשובות כאחת דזה לא נזכר כלל אף לבעלי שיטה זו וע"כ דין זה דמ"א צע"ג למעשה".

ואני אמרתי: אהלך בשיתין של דין זה, אולי אמצא מרגוע למלחמתה של תורה ולבעלי תריסים הדר.

ב) בירור בשורש נוסח בהמ"ז

גרסינן דף מח ע"ב: "אמר רב נחמן: משה תקן לישראל ברכת הזן בשעה שירד להם מן, יהושע תקן להם ברכת הארץ כיון שנכנסו לארץ, דוד ושלמה תקנו בונה ירושלים. דוד תקן על ישראל עמך ועל ירושלים עירך, ושלמה תקן על הבית הגדול והקדוש, הטוב והמטיב ביבנה תקנוה כנגד הרוגי ביתר. דאמר רב מתנא: אותו היום שניתנו הרוגי ביתר לקבורה תקנו ביבנה הטוב והמטיב, הטוב - שלא הסריחו, והמטיב - שניתנו לקבורה". ועולה מן הגמ', דכיון דכל אחד מגדולינו תיקן ברכה בפני עצמה, הרי דאינן מקשה אחת, אלא כל אחת חיובה בתקנה פרטית. אולם מאידך, מהמשך הסוגיא משמע, דכל אחת מהברכות ענינה מדאורייתא ותמיד בירכוה, אלא שהנוסח הסופי נחתם בימי המתקנים: "ת"ר: מניין לברכת המזון מן התורה? שנאמר: ואכלת ושבעת וברכת - זו ברכת הזן, את הי אלהיך - זו ברכת הזמון, על הארץ - זו ברכת הארץ, הטובה - זו בונה ירושלים, וכן הוא אומר: החר הטוב הזה והלבנון, אשר נתן לך - זו הטוב והמטיב".

ואכן נחלקו בזה הראשונים: הרמב"ן

(בהשגותיו לספר המצוות שורש א) הסביר, שנצטוונו מן התורה שנברך אחר אכילתנו כל אחד כפי דעתו וכאו הנביאים ותיקנו לנו נוסח מתוקן הלשון וצח המליצה ובלשוננו: "אין מטבע לברכת המזון מן התורה, אבל נצטוונו מן התורה לברך אחר אכילתנו כל אחד כפי דעתו, כענין ברכת מנימין רע"א: בריך רחמנא מאריה דהאי פתא, וכאו הנביאים ותיקנו לנו נוסח מתוקן הלשון וצח המליצה. ושנינו בו אנחנו עוד בגלות ומלכות בית דוד משיחך במהרה תחזירנה למקומה ותבנה ירושלים כי הענין תיקון שלמה ובית דינו והלשון כפי הזמנים יאמר". משמע דהברייתא אסמכתא היא, והעיקר כדברי רב נחמן. אולם הרא"ש בסימן כב כתב: "ולא בעי למימר שלא ברכו אותה ברכה עד דוד ושלמה דהא לקמן דרשינן כוליהו מקרא, אלא דוד ושלמה תקנו המטבע לפי מה שנתוסף טובה לישראל". ומעין זה כתבו הרשב"א, הרישב"א, והרא"ה. והרא"ש לשיטתו, שכל הברכות מקשה אחת, אך נראה דדעת הרמב"ן כדעת החולקים, שאין הברכות מקשה אחת, אלא כל אחת בפני עצמה עומדת.

אולם כתב הכסף משנה, אחר שהביא דברי הרמב"ן הנ"ל: "וכיו"ב כתבו הרא"ש והרשב"א ז"ל בפרק שלושה שאכלו". ומשמע שסובר שאינם חלוקים כלל, וצריך עיון.

והפור כתב כלשון הרא"ש. והב"י (סימן קפו, סעי' א) העתיק לשון הרשב"א בחידושו (מח ע"ב): "הא דאמרינן משה תקן להם ברכת הזן יהושע תקן להם ברכת הארץ וכי קשיא לי והא קיימא לן בסמוך דברכות אלו מדאורייתא נינהו וי"ל דמטבען הוא שטבעו להן דאי מדאורייתא אם רצה לאמרה באיזו מטבע

השנייה ואחד השלישית, חייבים בזימון וכל אחד יברך הברכה שיודע, ואע"פ שאין בהם מי שיודע ברכה רביעית אין בכך כלום; אבל לחצאין אין לברך, אם האחד אינו יודע כי אם חצי הברכה, שאין ברכה אחת מתחלקת לשתיים". ומשמע שפחות משלוש ברכות לא אמרינן כלל. אולם מאידך ניתן לומר, שעיקר הדיוק הוא בסיפא, דלא אמרינן ברכה לחצאין, אבל בשתיים או אחת יצא ידי חובת הברכה שאמר.

וכתב המג"א (סק"ג, ונראה שהוא לשיטתו דלעיל, ורמז לזה **שעה"צ** סק"ט) ע"פ דיוק בגמרא ירושלמי ובריי"ף, שברכות מעכבות זו את זו, ואם יודע ברכה אחת בלבד - לא יברך כלל ברכת המזון. והשערי תשובה (סק"ב) הביא מחלוקת בזה, שדעת אבן העזר דלא כמג"א, והברכות אין מעכבות זו את זו, וראה לכך מהא דבנימין רעיא כרך ריפתא ואמר בריך רחמנא מארי דהאי פיתא, וסבר רב שיצא י"ח אף על פי שברך ברכה אחת. (להלכה מיהו, יצא י"ח ברכת הזן בלבד. קפז, א). ואפשר לדחות שבדיעבד עסקינן, אך לכתחילה מעכבות זו את זו. ומכריע המשגיב (סק"ג), דאם אכל כדי שביעה, חיובו בברכת המזון דאורייתא, ויחמיר לברך אפילו ברכה אחת. וקצת קשה, דהמשגיב היה צריך לחשוש לדעת הרמב"ם והשו"ע דלאו דלא תשא, שגם הוא מדאורייתא (רמז, ד). ויש לתרץ, דקיי"ל דעשה דוחה לא תעשה, והכא נמי ספק עשה דוחה ספק לא תעשה. אם כן לגישה זו גם ראוי להחמיר לחזור לריש הברכות אם אכל ושבע.

מסקנה: כאשר מברך ברכת המזון מדאורייתא, כגון שישבע, וטעה באחת הברכות מעות שחוזר עליה - הרי הוא חוזר לראש הברכות.

שירצה אומרה ואתו משה ויהושע ודוד ותקנו להם מטבע לכל אחת ואחת בזמנה וכדאמרינן בפרק כיצד מברכין (מ:) סלקא דעתך אמינא כי אמרה בלשון חול יצא היכא דאמרה כי היכי דתקינו לה רבנן אבל כי לא אמרה כי היכי דתקינו לה רבנן לא יצא קמ"ל דאלמא המטבע הוא שמבעו רבנן ובודאי דקודם כיבוש הארץ ובנין ירושלים לא היו אומרים כמטבע שאמרו לאחר כיבוש ובנין וכמו שאין אנו אומרים באותו מטבע שתקנו דוד ושלמה שאנו מבקשים להחזיר המלכות ולכנות הבית והם היו מבקשים להעמיד המלכות ולהעמיד בנין הבית ולהמשיך שלות הארץ עכ"ל וכן כתב ג"כ הרא"ש (סי' כב) וכתבו רבינו בסיומן קפ"ח (קסו.). ומיד אח"כ מביא לשון הרמב"ן הנ"ל, ואין ברורה הכרעתו. ובסיומן קצא (ד"ה פועלים) כתב הבי"י: "ואהא דאמרינן דאין (הפועלים) מברכין לאחריה אלא שתיים כתבו התוספות (טז ע"א, ד"ה וחותרם) אע"ג דמדאורייתא הם יש כח ביד חכמים לעקור דבר מן התורה, הואיל וטרודים במלאכת בעל הבית עכ"ל. ולי אין צורך לזה, דאין מנין ברכות שאחר המזון מן התורה, וכדמשמע מדברי הרמב"ם בספר המצות שלו, שכתב: והמצוה י"ט שצונו לברכו אחר האכילה. ולא הזכיר מנין הברכות. ולדעתו, אע"ג דדריש להו בגמרא (בסוגיין) מקראי - אסמכתא בעלמא נינהו".

ומשמע דאזיל לגמרי לשיטת הרמב"ן שאין מניין הברכות מדאורייתא, אלא אסמכתא נינהו, וממילא אין ברכה תלויה בחברתה.

אמנם נראה איפכא מפסק אחר בשו"ע (קצד, ג): "ניי שאכלו כאחד ואין אחד מהם יודע כל בהמ"ן, אלא אחד יודע ברכה ראשונה ואחד